

[0755] TA DE DIDAKTYK FAN YNTERFERINSJES YN IT
FUORTSET UNDERWIIS*

Pieter Breuker

Summary

*The linguistic pressure of Dutch on Frisian is huge and still increasing. Not only the lexicon, but also the grammar of Frisian is being influenced by the socially dominant Dutch language. Education, of course, is **the** institution that is supposed to combat the influences of Dutch on Frisian. In this article I present some new didactic proposals to deal with this topic in secondary education.*

ACHTEROF

Ik sil oan de hân fan stellingen myn ideeën oer it omgean mei Nederlânske ynterferinsjes yn it Frysk yn it fuortset ûnderwiis Frysk jaan. It giet hjirre om in belangryk probleem, dêr't ik op it kongres Frysk yn it fuortset ûnderwiis (Ljouwert, 1 oktober 1999) werris fan murken ha dat it yn ûnderwiisrûnten wakker libbet. Tagelyk foel my op dat frijwat meidoggers oan dat kongres eins elke ynterferinsje wol útbanne woenen, mar dêrby fêstsieten oan tradisjonele opdrachten en learfoarmen. Ik hoopje yn alle gefal oer it lêste, de didaktyske kant dus, mei brûkbere suggestjes te kommen. It soe my oanstean as dy tagelyk romte jouwe oan in wat liniger en organysker oanpak fan ynterferinsjes as yn 'e regel wenst is.

FOAROF

Ear't ik op de stellingen yngean, wol ik earst wat sizze oer ynterferinsjes (út it Nederlânsk yn it Frysk) en *basisûnderwiis* (en, yn gearhing dêrmei, de PABO's). Yn in 'normale' sitewaasje soe Frysk yn it basisûnderwiis de posysje fan memmetaal ynnimme, it soe sterk stean as fak en as fiertaal. Hiel

* Justjes bewurke tekst fan de lêzing sa't ik dy opsteld hie foar it ûnderwiiskongres *Fierder mei Frysk* op 1 oktober 1999 yn Ljouwert. Dit artikel ferskynt takomme jier ek yn de kongresbondel fan *Fierder mei Frysk*.

globaal steld is de praktyk dat der foar (it sûnt 1980 ferplichte) fak trochinoar wyks ien oerke beskikber is, mei de klam op de feardichheden ferstean en lêzen, en dat de (sûnt 1976) besteande mooglikheden om Frysk by alle fakken as fiertaal te brûken troch sawat in tredde fan de skoallen by guon fakken (meast ekspresje en wrâldoriïntaasje) min ofte mear geregeld brûkt wurde (foarsafier't de leararen it Frysk sels al aktyf yn 'e macht hawwe) (Breuker 1993: 86-87). Benammen troch de sterk oerhearskjende posysje fan it Nederlânsk, mar dêrneist doch ek troch it grutte tekoart oan ûnderwiis yn de eigen taal, tilt it Frysk fan de basisskoallebern op fan de ynterferinsjes. De nij op te lieden leararen op de PABO's soenen dêr wat oan dwaan kinne, mar de programma's foar Frysk wurde dêr hieltiten mear marginalisearre. Sa bestiet it *folsleine* hjoeddeiske programma Frysk foar de klassen 1 oant en mei 3 oan de PABO op 'e CHN út trije modulen fan 40 oeren: Bernefrysk, Stavering en Haadlinen foar it twatalich ûnderwiis op de basisskoallen yn Fryslân. It (better) learen fan it Frysk sels (praten, ferstean, lêzen en skriuwen) komt dêrmei yn alle gefal net ta syn rjocht. Van der Meer (1999: 14) seit dêroer: 'Yn 'e praktyk fan tydlik dosint op de CHN merk ik [...] dat de treddejiersstudenten harren sels net kompetint genôch fiele foar it Frysk foech. Hja hawwe sels goed yn 'e rekken dat it nivo fan harren skriuwen - ek as se de module *stavering* helle hawwe - oer it generaal min is.'

NULSTELLING

(Guon) dialektyske farianten hearre ek ta it goede Frysk.

Hoewol't it by 'goed' en 'min' Frysk alderearst om ynterferinsjes út it Nederlânsk giet, spylje dêrby de dialektfarianten yn it Frysk ek in rol. Dêrom moat ik dêr earst ek noch in wurdmannich oer sizze. It Frysk wurdt benammen as sprektaal brûkt. Dêryn is ek hjoeddedei noch alle romte foar dialektyske farianten (ik bedoel hjirre de 'grutte' dialekten: Klaaifrysk, Wâldfrysk, Súdhoeksk en, as we dat as in aparte fariant besjogge, ek noch Noardhoeksk). De praters fan dy dialekten fersteane inoar oer en wer hiel goed en de iene fariant hat net dúdlik mear macht en oansjen as de oare. Yn formele spreksitewaasjes (mar dy komme yn it Frysk navenant net folle foar) wurde typysk Súdhoekster foarmen wol weilitten. Dat sil komme omdat wurden as *fúst* en *mutte* dan as ûnfrysk oanfield wurde (Breuker 1993: 29-40), of omdat se mooglik as te ôfwikend sjoen wurde, lykas *mönne* en *futten*. It ûn-

derwiis kin fansels net foarbygean oan de besteande sosjolinguistyske sitewaasje (wat net sizze wol dat it dy net beynfloedzje kin of sels moat). Dat jildt foar it Frysk mei syn inkeld lesuerke hielendal.

Yn de *skriuwtaal* hat al in sekere dialektseleksje west. Dêryn is foar Súdhoekster foarmen gjin plak. As by de kar tusken Klaaifryske en Wâldfryske foarmen *distansjearring yn ingere sin* (sjoch foar dat begryp stelling 10) net meispilet, krije de earsten meastentiids de foarkar (Breuker 1993: 41-70). Ek hjirre soe 'k sizze dat it ûnderwiis net al te bot yn de besteande sitewaasje yngripe moat. Dat wurdt al gau as keunstmjittich, as tsjin it Frysk oanfield. Undersyk ûnder in grutte groep saakkundigen by útstek wiist dat ek út. Fan de troch my ûnderfrege 59 AFUK-lesjouwers en 85 skriuwers achtet mar 13,2% it in taak fan it ûnderwiis om 'de dialektyske eigenaardichheden' te bestriden, wylst mar leafst 64,6% dêrop tsjin is. Ek ûnder taalkundigen en taalsoargers wurdt it besteande dialektferskaat moai algemien as in rykdom sjoen (Breuker 1993: 187, 117-122). Der binne dus meinoar frijwat redenen om de besteande dialektseleksje yn de skriuwtaal net fierder te forsearjen. Dat wol net sizze dat elke dialektfoarm hillich is, mar in fierdergeande seleksje sil dochs (alderearst) út de taalmienskip sels weikomme moatte.

Nettsjinsteande de liberale hâlding fan de eigen lesjouwers foar dialektfarianten oer, tinkt de AFUK dêr oars oer. Dy ûnderwiisynstelling foar folwoeksenen hat yn 1985 in taalnoarm fêststeld (Breuker 1993: 24, 26). Dy jildt yn alle gefal foar it AFUK-personiel, mar it is de bedoeling om dy ek dêrbûten yn te fieren. *Tiidwurden* (1989; 1998⁵) fan Dick Eisma is it earste AFUK-learnmiddel dêr't de nije taalnoarm yn tapast wurdt. Yn dat oersjoch fan 200 'ûnregelmjittige en sterke tiidwurden' kiest de skriuwer by fariaasje yn bûgingsfoarmen hieltiten ien 'foarkarsfoarm'. Sokken wurde 'yn alle gefallen oanleard [...] op AFUK-kursussen'. Alle oare foarmen, foar safier't se yn it saneamde Hânwurdboek (1984-1985) fan de Fryske Akademy steane, beskôget de skriuwer as sekondêr. Binnen it himsels stelde ramt fan it Hânwurdboek, ferantwurdet Eisma syn kar fierder net, bygelyks op grûn fan âldens fan in foarm, dialektyske spried of distânsje ta it Nederlânsk. Undersyk fan myn kant hat wol dúdlik makke dat Eisma in útsprutsen foarkar hat foar sterke en ûnregelmjittige foarmen, ek as er dêrmei yngiet tsjin de (mearheid fan) wurdboeken en grammatika's en allyksa tsjin de libbene (en hjirre ek geve) folkstaal. Eisma syn wurkwize makket dat er by fariaasje yn dialektfarianten (om ús dêr fierder ta te beheinen) ek in foarkarsfoarm oanjaan moat. It hie folle better west om dêr hoeden mei om te gean, want no

komt er net selden ta in ûngelokkich beslút. Om mar in pear foarbylden te neamen: wêrom soed er by de lûdwikseljende tiidwurden (sa'n 30 fan de 200) hieltiten kieze moatte foar de ûnregelmjittige 2de en 3de persoan iental notiid, dus bygelyks *sliepe* (ynfinityf) - (ik) *sliep* - (do) *slepst* - (hy) *slept* of *lije* (ynfinityf) - (ik) *lij* - (do) *litst* - (hy) *lit*, wylst yn grutte hoeken fan Fryslân de regelmjittige foarmen yn gebrûk binne, wêrom griemt er sa yn de tiidwurden mei de útgong sawol op *-e* as *-je* om, bygelyks troch *koaie* boppe *kôgje* te kiezen, troch neist *glide* net *glydzje* op te nimmen, wêrom soe *hjitte* better wêze as *hite*, wat makket dat *hâlde* as doetiid (ik) *hold* en as ôfslutend mulwurd *holden* krijt, wylst Eisma de folle frekwintere foarmen *hood* en *hoden* net iens neamt (en de ek tige gebrûklike swakke foarmen sekondêr achtet), op grûn wêrfan - ta beslút - soenen de doetiidsfoarm (ik) *rette* en it ôfslutend mulwurd (ik ha) *ret* 'better' wêze as (ik) *rêde* en (ik ha) *rêden*? Yn alle foarbylden hjirfoar wykt Eisma yn syn beskriuwing boppedat ek noch mear of minder fan it Hânwurdboek ôf, dat by fariaasje konsekwint liberaler is (sjoch foar in wiidweidich besprek fan ien en oar Breuker 1989: 65-94; 1990: 105-143, benammen 134-140).

Men kin jin ôffreegje wêrom't de AFUK sa hinget oan ien foarm en as gefolch (?) dêrfan de krityk dêrop folslein negearret. Sa wurdt it noait wat. Is dy iene (forsearre) 'standertfoarm' it bewiis fan de 'echtens' fan it Frysk as taal, is it dêrmei in standerttaal lykas it Nederlânsk? Yn de 'Ferantwurdling' fan *Tiidwurden* hyt it dat 'benammen by kursussen foar net-Frysktaligen' ferlet wêze soe 'fan foarmen dy't de foarkar hawwe'. Ik moat sizze dat ik mei myn eigen net-Frysktalige studinten ek oare ûnderfiningen ha. Sa wichtich noch wol is de fêststelling dat al dy Frysktaligen foar wa't *Tiidwurden* likegoed ornearre is, har eigen dialektfoarmen dan faak mar ôfleare moatte. De fraach kin steld wurde fan wa't it Frysk eins is.

FESTSTELLING

Yn de nije kearndoelen foar de basisfoarming en yn de eksamenprogramma's Frysk foar hafû/twû wurdt frjemd genôch hielendal net praat oer ynterferinsjes (en dialektfoarmen).

Noch yn de (net-ferplichte) kearndoelen foar de basisfoarming, noch yn de nije eksamenprogramma's foar hafû en twû wurdt eksplisyt praat oer ynterferinsjes (Ynspeksjerapport 1999: 69-71; Popkema 1998: 49-67). Dat is om mear as ien reden opmerklik. It Frysk wurdt sá sterk troch it Nederlânsk

beynfloede dat it ûnderwiis dêr wol wat oan dwaan moat. Boppedat hat it ûnderwiis by útstek as taak om it ‘goede’ foarbyld te jaan. Yn ‘e praktyk docht it dat ek. Yn *Flotwei Frysk* (Bangma e.o. 1995), de iennichste metoade Frysk foar de basisfoarming, wurdt wiidweidich omtinken jûn oan ynterferinsjes en ek by it (foaral mûnlinge) taalgebrûk yn ‘e ûnderbou hawwe de leararen each foar de hollanismen (Ynspeksjerapport 1999: 24, 49). Yn de boppebou, sa wit ik út jierrenlange waarnimming, is de ynterferinsje-problematyk ien fan de swiertepunten, sawol foar it sprutsen as it foar it skreaune Frysk.

No binne de kearndoelen en eksamenprogramma’s Frysk opsteld neffens dy foar it Nederlânsk. Dêryn komt de ynterferinsje-problematyk (fansels) net oan ‘e oarder. Dat soe ek ferklearje kinne wêrom’t in eksplisite ferwizing by Frysk ûntbrekt (sjoch ek stelling 12).

STELLING 1

De kearn fan it ûnderwiis yn it Frysk bestiet út it brûken (praten, skriuwen, lêzen, ferstean) fan dy taal.

Dy stelling is in iepen doar, soe dat alteast wêze moatte. In learling leart in taal noait better as troch dy te brûken, yn safolle mooglik sitewaasjes en yn in ferskaat oan nivo’s. Hy moat, mei oare wurden, it Frysk prate, skriuwe, lêze, der nei harkje, yn formele en ynformele sitewaasjes, hy moat weet hawwe fan de ferskillende registers en dy tapasse kinne, by Frysk as fak en as fiertaal.

No is it boppesteande, ôfsjoen fan Frysk as fiertaal, yn kearndoelen en eksamenprogramma’s de reade tried, mar de feitlike gong fan saken yn it ûnderwiis is spitigernôch oars. It Ynspeksjerapport stelt dat *Flotwei Frysk* folle mear rjochte is op it oanlearen fan Frysk as op kommunikatyf ûnderwiis en de ûnderwiispraktyk yn de ûnderbou is dêrneffens: de learlingen krije (fierstente) min oefening yn it brûken fan Frysk ‘in praktishe en concrete situaties’ (Ynspeksjerapport 1999: 24, 52). Ofgeande op de besteande metoaden foar de boppebou (der is noch gjin materiaal foar de nije programma’s) en op de wenstige praktyk, sil de sitewaasje yn ‘e heechste klassen fan it fuortstet ûnderwiis net wêzentlik oars wêze.

STELLING 2

It ûnderwiis oer ynterferinsjes moat safolle mooglik ynpast wurde yn taalgebrûkssitewaasjes.

Ynterferinsjes ûntsteane en funksjonearje yn konkrete taalgebrûkssitewaasjes. Dy foarmje neffens my de bêste kontekst om der ‘wat oan te dwaan’ (synjalearje en bediskusjearje, eventueel ôflearje, alternativen sykje ensafuorthinne). De foardielen binne dúdlik:

1. de learling hat te krijen mei in foar him reëel besteand ferskynsel;
2. de ynterferinsjeproblematyk komt yn in natuerlike kontekst oan ‘e oarder;
3. de mooglikheid bestiet om op hast elk momint en yn in grut ferskaat oan sitewaasjes langer of koarter yn te gean op ynterferinsjes of krekt om it nê't te dwaan.

It ûnderwiis oer de noarm is op sa'n wize konkreet tapasber en funksjoneel en it slút boppedat goed oan by de kearndoelen en de eksamenprogramma's. Wol sil it nedich wêze om - sij it koart - apart yn te gean op algemiene aspekten fan ynterferinsjes: wat binne ynterferinsjes?; hoe ûntsteane se (talige en sosjale aspekten)?; hoe sit it yn oare talen?; wêrom wurde se foar it Frysk as sa bedriigjend oanfjeld?, ensafuorthinne. De antwurden op soksoarte fragen moatte te finen wêze yn it ûnder stelling 13 neamde neislachwurk.

Wa't doch fêsthâlde wol oan de mear tradisjonele manier fan ynterferinsje-ûnderwiis, dat wol sizze aparte lessen/leskes oer *op dat momint* net aktuele problemen, soe it effekt dêrfan ris neigean moatte (en de ‘wille’ dy't de learlingen oan sa'n wurkwize belibje) (sjoch fierder stelling 12).

STELLING 3

De takomst fan it Frysk wurdt earder troch in tekoart oan brûkers as troch in tefolle oan ynterferinsjes bedrige. Oars sein: it Frysk sil earder útstoarn wêze as yn in taalkundige sin in dialekt fan it Nederlânsk wurde.

Om mei it twadde part fan de stelling te begjinnen. Hoewol't de ynfloed fan it Nederlânsk op it Frysk grut is, yn 'e wurdskat, mar ek yn 'e grammatika, en noch hieltiten tanimt (sjoch út de macht oan literatuer bygelyks Breuker 1979, Breuker e.o. 1984 en De Haan 1997), kin der gjin inkel misferstân bestean oer de taal fan de ‘gewoane’, hjoeddeiske Fryskprater: hy brûkt Frysk

en sa fielt er it ek. Wittenskiplik sein: yn taalkundige sin is ek it saneamde ‘minne Frysk’ net oars as Frysk te typearjen (sij it mei gâns ynfloed fan it Nederlânsk) en (ek al is dêr net konkreet ûndersyk nei dien) foar de brûker dêrfan giet it ek yn psychologysk opsicht om Frysk. Allinnich sa is te ferklearjen dat neffens mar leafst 81 persint fan alle Friezen it Frysk, krekt ‘lykas it Nederlânsk, in echte taal’ is (Gorter e.o. 1984: 355). Al hoe sterk ek beynfloede troch oare talen, it Heechdútsk foarop, de Noardfryske dialekten ferfolje folslein har funksje as ‘eigenes, eksklusives Identifikations- und Kommunikationsmedium’ (Århammar 1998: 15). Der is my te uzes net in Frysktalige bekend dy’t om de minne kwaliteit fan it Frysk oerstapt is op it Nederlânsk. Fierder witte wy op grûn fan oare taalkontaktsitewaasjes dat in taal hiel wat út in oare taal of sels út oare talen wei oernimme kin sûnder dêrby syn identiteit kwyd te reitsjen. In foarbyld dêrfan is it Ingelsk, dat yn de 11de ieu sterk troch it Frânsk beynfloede is. Fan belang is oft de ûntfangende taal fitaal genôch is om selsstannich troch te bestean. Dat jildt foar it Frysk noch altiten, mar dat wol net sizze dat dêr - yn teoretyske sin alteast - net in ein oan komme kinne soe. Men kin jin op himsels yntinke dat de druk fan it Nederlânsk sa grut wurdt dat bygelyks ek de sintrale Fryske wurdskat ferhollânsket en dat de struktuer fan it Frysk sa sterk yn de rjochting fan de dominante taal giet dat men, lykas yn it gefal fan it Stedsk, ek fan (in soarte fan) Nederlânsk prate moat.

Foar’t it mooglik safier komme sil, ferwachtsje ik earder in oare bedriging: in delgong fan it tal praters fan it Frysk. Dat soe neffens taalsosjologysk ûndersyk oer de lêste 25-30 jier aardich konstant wêze. Fan alle Friezen seit sa’n 75 persint dat se Frysk prate *kin* (wat noch net itselde is as it ek werklik (geregeldwei) *docht*) (Gorter en Jonkman 1995: 8). Oan ‘e oare kant liket der yn it feitlike gebrûk wol wat ferlies te wêzen: fan-hûs-út Frysktaligen komme troch bygelyks wurk of houlik yn in (yn haadsaak) net-Frysktalige sitewaasje telâne of se stappe om reden fan status oer fan it Frysk op it Nederlânsk. Der is oanlieding om taalgebrûk en taalbehearsking skerp yn ‘e gaten te hâlden. Neffens it al earder neamde Ynspeksjerapport (s. 25) soe fan de 10.463 ûndersochte learlingen fan de basisfoarming 47 persint Frysk as thústaal hawwe, 5 persint Frysk en Nederlânsk en 41 persint Nederlânsk. Op side 27 stelle de gearstallers fan it Ynspeksjerapport fêst dat neffens har ûndersyk 54 persint fan de ûndersochte learlingen fan 12-15 jier it Frysk goed prate kin, wylst Gorter e.o. (1984: 92) noch ta in persintaazje fan 68 komt, sij it fan de Friezen fan 12-19 jier, in dus justjes oare kategory. Ek as men rekken hâldt mei de wat ferskillende groepen, de net alhiel

gelikenze wizen fan tellen, mjitflaters ensafuorthinne, bliuwt it ferskil fan 14 persint opmerklik (de ferskillen yn lê- en foaral skriuwfeardigens binne relatyf sjoen noch (folle) grutter). As de sifers in tendins oanjouwe, wurdt Frysk ek numeryk sjoen in minderheidstaal. It sil dúdlik wêze dat der foar it oerlibjen grinzen binne oan it minimum tal praters fan it Frysk, al binne dy net krekt oan te jaan. Oangeande de fitaliteit fan talen spylje oars ek noch oare fariabelen as groepsgrutte en taalbehearsking mei (sjoch foar in wiidweidige analyse: Nelde 1995: 21-31).

STELLING 4

It ûnderwiis oer ynterferinsjes jout yn alle gefal ek kennis fan en ynsjoch yn de talige posysje fan it Frysk, foaral yn relaasje ta it Nederlânsk.

It ûnderwiis oer ynterferinsjes kin net los sjoen wurde fan it plak fan it Frysk yn it ûnderwiis en yn de maatskippij, mei oare wurden, ynterferinsjes moatte net as in isolearre ferskynsel behannele wurde. Wa't dat al docht, sil lang net altiten syn oardiel oer ynterferinsjes nuansearje en ôfweagje kinne en hy sil faak stomp rinne op de (ûn-)mooglikheden fan it bestriden dêrfan.

Ynterferinsjes hawwe lang net altiten in suver talige, mar folle faker in sosjale achtergrûn (ik beskôgje foarmen dy't 'gatten' yn it leksikon opfolje, bygelyks *dûs* en *kompjûter*, net as ynterferinsjes, mar as (leksikale) ynno-vaasjes). In foarbyld fan in taalferoaring, net sasear in ynterferinsje, mei wol in talige achtergrûn is ferienfâldiging fan it grammatikale systeem, bygelyks yn konsonantkloften: *tsjerke* wurdt *sjerke*, *tsjerksk* wurdt *(t)sjerks*. Kin men yn de foarbylden hjirfoar noch fan Frysk-ynterne faktoaren útgean, yn 'e regel komme taalferoaringsen yn it Frysk troch it dominante Nederlânsk ta stân. Oan it Nederlânsk ûntliende foarmen as *sich*, *hun*, *skaatsen*, *neus*, *stier*, *prins*, *winst* (beide mei de *i* sa't dy yn yn it Nederlânsk yn dy wurden útsprutsen wurdt), *ekertsje* (foar *ekerke*), (ik) *wacht* (foar (ik) *wachtsje*, ik hoopje datst *kinst komme* (foar *komme kinst*) ensafuorthinne binne net te witten oan taalkundige 'tekoartkommingsen' fan it Frysk, mar oan de dominante posysje fan it Nederlânsk, neffens behearsking, gebrûk, macht en faak ek status (Breuker 1993: ûnder mear 94, 97-99). Salang't de ferhâlding tusken Frysk en Nederlânsk net wêzentlik feroaret, binne der dúdlik grinzen oan it sukses dat men ferwachtsje mei fan it bestriden fan ynterferinsjes. Sels as men yn ûnderwiissitewaasjes kâns sjocht om de learling (guon) ynterferinsjes ôf te learen, wurdt er dêrbûten - thús, op 'e dyk, ûnder maten -

útnoege om dy wol wer te brûken: de minsken dêr prate it Frysk dat by har sitewaasjes past, dat wol sizze fol mei ynterferinsjes. It foargeande hâldt ek yn dat in learling dy't ek ûnder sokke omstannichheden wol 'geef Frysk' produsearje kin (mar sokken binne seldsum), him ôffreegje moat oft syn taalgebrûk dêrtroch net te fier ôfwykt fan wat er om him hinne heart (sjoch ek de stelling hjirnei).

STELLING 5

De noarm fan it Frysk is fierhinne basearre op de skriuwtaal. Mei omdat de skriuwtaal breklik funksjonearret, is dy noarm frijwat ûnfolslein en net frij fan keunstmjittigens.

Foar alle dúdlikens merk ik foarôf op dat it earste part fan de stelling jildt foarsafier't it om dialektseleksje en foaral om it ôfwizen fan ynterferinsjes giet: dat binne, neist it nau mei ynterferinsjebestriding gearhingjende ferskynsel fan distansjearring yn ingere sin (sjoch stelling 10), ommers de wêzentlike skaaimerken fan normearre Frysk, se nimme in oerhearskjend plak yn. Dêrtroch bestiet der in suver ûnnatuerlik grutte ôfstân tusken skriuw- en sprektaal. Ik ha ien en oar wiidweidich ûndersocht en besprutsen yn myn dissertaasje (sjoch Breuker 1993: (foaral) 21-71, 123-128, 181-183 en 188-190). Sok Frysk wurdt benammen skreaun, folle minder praat. It oantal minsken dat it lêste al docht, is ûnbekend, mar it sil op syn meast inkelde tûzenen wêze, miskien net iens ien persint fan de goed 600.000 ynwenners fan Fryslân. Sokke 'geef-Fryskpraters' moatte socht wurde yn it ûnderwiis, de media, de amtnerij en oare rûnten wêryn't it Frysk op profesjonele wize brûkt wurdt, mar dêrneist ek yn de Fryske Beweging (Breuker 1993: 28).

De op himsels dus al frijwat konstruearre skriuwtaal funksjonearret sawol neffens oantal brûkers as neffens (domein-)berik tige ûnfolslein. Lit ús earst ris nei wat behearskingssifers sjen.

Neffens it resintste taalsosjologysk ûndersyk dêroer soe fan alle Friezen boppe de 11 jier 17 persint Frysk skriuwe kinne (Gorter en Jonkman 1995: 8). Der is mear as ien reden om oan dat sifer te twiveljen. Alderearst is it basearre op wat de ûnderfregen *sels* oer har skriftlike feardigens sizze. Sosjaal winsklike antwurden binne net út te sluten. De tapaste ûndersyksmetoade - rapportearre taalgedrach - hâldt ek yn dat net in mjitynstrumint brûkt is om de kwaliteit fan de skriftlike behearsking fan dy 17 persint nei te gean: de ûndersikers binne allinnich ôfgongen op wat de respondinten dêroer te mel-

den hienen (sjoch ek De Haan 1996: 308-309). Hoe betreklik oft sokke sifers binne, docht bliken as oars, of better sein troch oaren, frege wurdt. Neffens it ûndersyk fan de ynspeksje ûnder it hjirfoar al neamde grutte tal fan 10.463 learlingen út de ûnderbou fan skoallen dêr't Frysk yn de basisfoarming jûn wurdt, kin mar **ien** persint it Frysk goed skriuwe (Ynspeksjereport 1999: 27). De gearstallers fan it rapport hawwe gjin ferklearring foar it grutte ferskil mei de útkomsten fan Gorter en Jonkman en, sa soe ik dêroanta heakje kinne, as se dat yn har rapport behelle hienen, grif allikemin mei dat fan Jansma 1994: 130, dy't (op basis fan in fergelykbere ûndersyksmetoade as fan syn Fryske Akademy-kollega's) foar de 16-26 jierrigen ek op 17 persint útkomt. Dochs liket alteast ien reden wol tige foar de hân te lizzen. De ynspeksje hat net de learlingen sels mar har leararen frege. Dy meie as saakkundigen by útstek sjoen wurde en it is wol te ferwachtsjen dat dy folle swierdere easken oan 'goed Frysk skriuwe kinnen' (en oan de oare taalfeardichheden) stelle as de learlingen. Mar ek hjirre giet it om rapportearre taalgedrach. Der is nei 25 jier ûndersyk nei rapportearre taalgedrach (it begjin leit by Pietersen 1969) sa stadichjesoan grut ferlet om *dêrneist* ek it feitlike taalgedrach (ynklusyf de taalbehearsking) nei te gean. Pas dan is der mear wissichheid te jaan oer de *feitlike* taalbehearsking (en taalhâlding) fan de Friezen. Der wurdt no al in generaasje lang beard dat wy krekt witte soenen hoe't it mei de behearsking fan it Frysk sit, mar dat is dus net sa.

Konkludearjend moat fêststeld wurde dat it werklike tal minsken dat (goed) Frysk skriuwe kin, noch hieltiten net bekend is. Eefkes oannimmend dat der in ynstrumint makke wurde kin om dat goed te mjitten, soe it my net fernuverje dat it persintaazje (gâns) tichter by de 1 as by de 17 leit. Mei wissichheid kin no al sein wurde dat mar in hiel lyts bytsje Friezen Frysk skriuwe kinne, oft it no om 1 of om 17 persint giet. Neffens eigen sizzen fan de Friezen fan 11 jier en âlder binne de sifers foar de oare feardichheden sa: ferstean: 94,3%; praten: 74% en lêzen 64,5% (Gorter en Jonkman 1995: 8).

Wat is der yn in wurdmannich te sizzen oer it *berik* fan it Frysk as skriuwtaal, yn hokker sitewaasjes hat it in funksje? Nei't it yn de earste helte fan de 16de ieu syn posysje as skriuwtaal fierhinne ferlern hie en yn de trije ieuwen dêrnei ynsidintiel en hast allinnich mar as literatuertaal brûkt waard, kaam it Frysk foaral ûnder ynfloed fan de Romantyk oan it begjin fan de 19de ieu wer op as skriuwtaal. Hoewol't it yn de twa ieuwen sûnt dy tiid syn funksje as skriuwtaal sûnder mis fersterke hat, is der perfoarst gjin reden ta al tefolle optimisme. Ek hjoeddedei funksjonearret it alderearst as

literatuertaal (ynklusyf de *berneliteratuertaal*). It hat dêrneist in plakje yn 'e wittenskip (meast op it mêd fan it Frysk en de skiednis), yn it ûnderwiis, de amtnerij, de media en in hiel lyts plakje yn oare formele domeinen as it rjocht en de godstsjinst. De belangrykste konklúzje moat lykwols wêze dat it Nederlânsk hiel wat sterker stiet as skriuwtaal, ek yn de neamde domeinen, en dat it syn plak de ôfrûne twa iuwen folle mear fersterke hat as it Frysk, ek yn Fryslân (Breuker 1993: 82-94). Dêr komt noch wat by: ek yn ynformele sitewaasjes (bygelyks as it giet om in e-mailsje, in boadskip-briefke of om meidielingen foar húsgenoaten) sil it Frysk net folle skreaun wurde, al wie it allinnich mar fanwegen de breklike feardichheid fan de Friezen yn dit stik fan saken. It gefolch fan ien en oar is dat it Frysk as skriuwtaal te min oan in 'natuerlike', troch de taalmienskip droegen ûntwikkeling ta komt, it wurdt net genôch brûkt om út te groeien ta in taal mei in breed en ryk ferskaat oan registers en stilen. Wy hawwe (wol sawat) literêr Frysk, mar net (libben) technysk, kompjûter-, jongerein-, subkultuer-, manljus-, frouljus-, klassyk, modern, postmodern, plat, deftich ensafuorthinne, ensafuorthinne Frysk. Wat wy al hawwe, is in skriuwtaal dy't geandewei minder plak jout oan hiel wat springlibbene dialektfarianten en dy't hieltiten mear alles wat (oait) út it Hollânsk wei oernommen is of sels allinnich mar liket op dy taal (sjoch stelling 10), fier fan him smyt. Dêrmei is ek de ynhâldlike, de talige basis fan it Frysk bûtengewoan smel.

STELLING 6

Foar syn kennis fan, ynsjoch yn en oardiel oer ynterferinsjes moat de learling him ek bûten it ûnderwiis oriïntearje. Dêrby binne sawol de rûnten dêr't al (bygelyks de media) as dêr't net ('de' maatskippij) geef Frysk brûkt wurdt, fan belang.

Wy binne hjirboppe ta de konklúzje kommen dat de taalnoarm (as it heal kin) ta stân komme moat yn in ryk ferskaat oan formele en ynformele sitewaasjes en dat dy him allinnich befredigjend ûntjaan kin as de oanbelangjende taal safolle mooglik brûkt wurdt. Frysk libbet alderearst as sprektal: 74 persint fan de Friezen seit dus Frysk prate te kinnen en mar leafst 19,2 persint fan har hat dy taal net as memmetaal leard, mar bygelyks fan maten, op 'e dyk, op it skoalplein, yn it ûnderwiis ensafuorthinne (Gorter en Jonkman 1995: 11). Beide sifers sizze wat oer de libbenskrêft fan it Frysk. Men soe sels stelle kinne dat it iennichste werklik sterke punt fan it Frysk

syn posysje as sprektaal is. It liket my ta dat allinnich dêrom al de taalnoarm net los sjoen wurde kin fan de sprektaal. Dat hâldt ek yn dat men liberaal mei dialektfarianten en ynterferinsjes omgean moat, yn alle gefal net fuortdalik elke foarm dy't dêrûnder te beflappen is, as fansels ôfwiiist. Wêr't de grins leit tusken ôfwizen en akseptearjen, is min oan te jaan. Dy wurdt troch in grut oantal algemiene en persoanlike faktoaren beskaat en hoecht net foar altiten fêst te lizzen (sjoch ek de stellingen 8 en 13).

Oan de oare kant komme troch it brûken fan it Frysk yn mear formele sitewaasjes ek puristyske foarmen min ofte mear fanselssprekkend ta stân. Foar de sprektaal soe *Omrop Fryslân* wat dat oangiet wolris de measte ynfloed ha kinne. Foaral de radio hat troch syn tsientallen oeren stjoertiid wyks in sterke posysje. Nettsjinsteande geregeldwei weromkommende klachten oer it taalgebrûk fan de meiwurkers fan *Omrop Fryslân* hat dy ynstelling grif in geef Frysk befoarderjende ynfloed. Dy komt miskien minder ta stân troch in min ofte mear bewust taalbelied (Dykstra 1994: 266, 268, 280) as troch de sitewaasje dêr't de meiwurkers yn ferkeare: se brûke Frysk tige yntinsyf yn in formeel domein en se witte dat se op har taalgebrûk beoardiele wurde. Dêrby moatte se faak ek taal meitsje. Doe't in pear jier lyn it opslaan fan *vliegas* by Kiestersyl ûnder Frjentsjer wakker yn it nijs wie, koe de omrop der fansels net foar wei en betink foar dat yndustriële ôffalprodukt in Fryske term. Dat waard *stojiske* (sjoch ek Dykstra 1994: 264), in doetiidsk sa frekwint brûkt wurd dat it ynboargere rekke (no't de stojiske al langer gjin nijs mear is, driget it begryp like maklik wer yn it ferjittersboek te bedarjen). In oar en mooglik bliuwender foarbyld fan it taalskeppend fermogen fan *Omrop Fryslân* jout it withoefaak útstjoerde waarpraatsje. As men foar bygelyks *wearbericht*, *kern*, *nearslachsifers* en *lucht* mar faak genôch resp. *waarberjocht*, *kearn*, *delslachsifers* en *loft* heart, dan wurde dy lêste termen (wer) gewoan (sjoch fierder Breuker 1993: 79-80). It byld wurdt lykwols fertribele as men jin fêstbyt yn de 'min Fryske' foarmen dy't de meiwurkers beslist ek hearre litte. Sa brûke se oates en toates *foars*, bygelyks yn *in foars ferlies*, wylst folle eigener is in *fiks/flink/grut ferlies*, of se misbrûke in wurd systematysk, lykas *yngreven*, yn gefallen as *in yngreven ferbouwing* (foar *in yngripende ferbouwing*), deroan foarbygeand dat *yngreven* allinnich mar oan persoanen ferbûn wurde kin. Dêr stiet lykwols in folle grutter kwantum oan goed en faak brûkte wurden, útdrukkingen en frazen foaroer.

Ek de skriuwtaal soarget soms op in betreklik organyske wize foar in beskate neutralisearring fan ynterferinsjes en guon dialektfoarmen, foaral yn 'e

belletry. Hoewol't dy lêsten bûten myn eigentlik ûnderwerp falle, wol ik der hjirre noch in kear al in pear wurden oer sizze. Binne yn 'e Súdhoekster sprektal foarmen as *mutte*, *burman* en *fúst* hiel gewoan (en akseptabel), yn 'e skriuwtal sil men se net gau oantrefte. Der is gjin reden om se doch noch yn 'e skriuwtal op te nimmen (of it soe wêze moatte dat de Friezen en dus ek de Súdhoeksters op grutte skaal har taal skriuwe soenen). Der soe neat op tsjin wêze dat elk dat yn syn eigen dialekt die. Geandewei soe oars grif wer in mear boppedialektale skriuwtalfariant ûntstean. Wat no de ynfloed fan de skriuwtal oanbelanget: hoewol't it noait ûndersocht is, soe it my net fernuverje dat de literatuer mear noch as it ûnderwiis in taalbewarjende en taal-suverjende wurking hat. Friezen sizze net allinnich dat se Frysk lêze kinne, se lykje it ek geregeld te dwaan, foaral bûten it ûnderwiis om (sjoch bygelyks Breuker 1993: 83). It soe in moai ûndersyk wêze kinne om it taal-konservearjend effekt dêrfan nei te gean.

Wêr't it no yn myn eagen om giet, is dat it ûnderwiis de learling foar syn kennis fan, ynsjoch yn en oardiel oer ynterferinsjes safolle mooglik yn kontakt bringt mei de ûnderskate sitewaasjes wêryn't Frysk brûkt wurdt en dus ek mei de ferskillende soarten fan Frysk. Se hearre allegearre ta de werklikheid fan it Frysk. Dêr kin de learling net genôch mei yn kontakt komme. Op grûn dêrfan kin er op in better ferantwurde wize mei de noarm omgean (sjoch ek stelling 8).

STELLING 7

Taalnormearring moat, oars as de AFUK wol, net oerlitten wurde oan de oerheid, mar oan saakkundigen (en dêr hearre ek de 'gewoane' taalbrûkers ta).

Neist it ryk draacht de provinsje Fryslân ferantwurdlikens foar it Frysk. Dat is in goed ding: de eigen taal is (altiten) ien fan de grutste kostberheden. Sallang't it Frysk in libbene taal is mei in reële funksje yn de Fryske taal-mienskip, hâlde beide oerheden (neist oaren en fansels neist private persoanen) dy ferantwurdlikens. Dêrûnder falt ek de kwaliteit fan it Frysk. Doch moat de oerheid har dêr net mei bemuoie, teminsten net yn direkte sin. Ik soe dêr twa redenen foar jaan wolle:

- a. de oerheid sels is net saakkundich. Dat probleem kin net oplost wurde troch in advyskommisje yn te stellen, lykas yn de jierren santich mei de stavering. Deputearre Steaten moasten úteinlings in beslút nimme oer it advys fan de staveringskommisje en dat is net yn alle opsichten like goed útpakt. Foaral de fan it Nederlânske staveringssysteem ôfwikende skriuwwize fan de doetiid fan tiidwurden as *prate* en *lade* ((ik) *prate*, (ik) *lade* ensafuorthinne) moat as in didaktyske misslach sjoen wurde, be-

nammen ek omdat in grut part fan de staveringsferoaringsen wol in lykslaan mei de fergelykbere regels foar it Nederlânsk ynhood (De Jong 1976). It gefaar om soksoarte ‘oplossingen’ te kiezen, is by noarmfraachstikken noch folle grutter: kin de stavering ta in hichte as ‘allinnich mar’ in technyske kwestje sjoen wurde (al soenen de fûle reaksjes fan guon jin maklik op oare gedachten bringe kinne) en is it dêrom eins fanselsprekkend dat dy regele is, noarmkwestjes binne faak folle persoanliker, hawwe mei de autonomy fan it Frysk te krijen en lizze dêrmei noch helte gevoeliger;

- b. de oerheid (of in troch har ynstelde kommisje) soe sûnder mis in oplossing forsearje, al wie ‘t allinnich mar troch mei bepaalde foarstellen te kommen. De taalmienskip (dat wol yn ‘e praktyk sizze, in inkelde saakkundige) soe kieze moatte, wylst it miskien folle better is om dat yn de besteande sitewaasje net te dwaan. Ik ha hjirfoar besocht om sjen te litten dat it Frysk yn ûnderskate opsichten swak stiet en dat de ôfstân tusken sprek- en skriuwtal (te) grut is. In fierdergeande normearring soe dy distânsje noch grutter meitsje. De omkearde wei liket my folle ferstaniger ta: it Frysk moat brûkt wurde, troch safolle mooglik minsken yn safolle mooglik sitewaasjes. Dêrtroch kin in sa natuerlik en passend mooglike noarm ûntstean (sjoch ek Breuker 1993: 73, 110). It ûnderwiis soe dêrby út syn aard wei in (licht) stjoerende taak ha kinne, mar altiten tawurkje moatte op in fleksibele noarm.

Dêrmei komme wy ek by de taak dy’t de oerheid yn dit ferbân ál hat: it taal**gebrûk** befoarderje. No dogge ryk en provinsje dêr beide al ien en oar oan, mar it is de fraach oft it dêrmei ta kin. As we by it ûnderwiis bliuwe, moatte we fêststelle dat it net goed giet mei it Frysk. Dêr binne hiel wat oarsaken foar oan te wizen, mar - ús noch fierder beheinend - foar de basisfoarming kin fêststeld wurde dat der yn alle gefal te min jild yn stoppe wurdt. As it dêr oait wat wurde sil, dan moat der folle mear oerheidsjild beskikber komme foar Frysk yn de klassen 1-3, foar neiskoalling, foar de ûntwikkeling fan better en nij materiaal ensafuorthinne. Wêrom freget de provinsje jierliks net in tientsje fan elke Fries foar dat doel?

STELLING 8

Goed ûnderwiis oer ynterferinsjes bringt de learling as fansels ta in eigen, goed trochtochte taalnoarm (dy't oars folle mear oerienkomsten as ferskillen mei oare persoanlike taalnoarmen sjen litte sil).

‘Goed ûnderwiis’ is nei myn betinken ûnderwiis dat yn alle gefal foldocht oan myn opfettingen sa’t ik dy yn de stellingen 1, 2, 4, 6, 10, 11, 12 en 13 beskriuw. De learling dy’t sok ûnderwiis hân hat, kin him beroppe op in brede en yngeande kennis fan ynterferinsjes en de problematyk dêromhinne. Ien mei sa’n achtergrûn moat wol ta in goed trochtochte taalnoarm komme. Ik wit fansels, sjoen it plak fan it Frysk yn it ûnderwiis, dat sokke learlingen net folle foarkomme. My beheinend ta it ûnderrjocht foar 4- oant en mei 18-jierrigen, moat fêststeld wurde dat op dit stuit allinnich mar it ûnderwiis yn de boppebou fan de middelbere skoallen de mooglikheid jout om sokke learlingen op te lieden (sjoch ek FOAROF en de stelling hjirnei). Likegoed is dat gjin reden om hjirre fan sokke ‘ideale’ learlingen ôf te wiken.

Yn dy taalnoarm is prinsipieel romte foar persoanlike opfettingen: taal is - neist de mei de oare taalbrûkers dielde brede mienskiplike basis - per definysje in individuele oangelegenheid, krekt sa as bygelyks jins politike of religieuze oertsjûging. As ik hjirfoar dus *achtergrûn* yn pleats (*stee*) fan *eftergrûn* skreaun ha, dan mei de lêzer oannimme dat ik dêroer neitocht ha en hy moat ynskikke dat ik it rjocht ta it brûken fan dy ‘ynterferinsje’ ha. Ofgeand op de praktyk is der lykwols net folle reden om te tinken dat sa’n ‘dissidinte’ taalbrûker fier ôfwike sil fan wat wenst is: ik ken alteast net ien *bewuste* taalbrûker dy’t dat docht. It gefaar sit him earder yn it omkearde, dat is te sizzen yn it ferketterjen fan elke lytse ôfwiking fan ‘de’ noarm. Sa’n opstelling makke it mooglik dat Eppie Dam in poerbêst skreaun ferhaal net kwyt koe yn *Skroei* (1987), in AFUK-bondel mei jongereinliteratuer (Jelsma en Riemersma 1987). De skriuwer wegere om *nerges*, *gebeure* en *spijbelje* te ferfangen troch *nearne*, *barre* en *skoaltsjeskûlje* (Breuker 1993: 113). Der noch fan ôfsjoen oft dy trije wurden no al of net as ynterferinsjes en dus al of net as passend yn *de troch Dam brûkte kontekst* sjoen wurde moasten, ôfwikende lûden kinne hiel weardefol wêze: se kinne it sicht op in probleem ferskerpje en ferhelderje. De AFUK hat him yn dit gefal fierstente meganysk op ‘de’ noarm beroppen, dat wol sizze op it Hânwurdbboek fan de Fryske Akademy. Ek sa’n boarne moat kritysk en kreatyf mei omgongen wurde. Dat makket, nei’t ik hoopje, de kâns op it brûken fan klisjees en oare

bestjurre foarmen (sjoch ek stelling 10) lytser. Taal is altiten yn beweging en dat is gjin reden om benaud te wurden. It is neat net slim as de iene taalbrûker wat mear beweging tastiet as de oare, as er mar wit wêrom.

STELLING 9

It ûnderwiis oer ynterferinsjes lient him (troch op harsels ûngeunstige omstannichheden) better foar de boppebou fan it fuortset ûnderwiis as foar de learjierren dêrfoar.

It soe, sjoen de grutte fan it probleem en de kâns om dêr noch wat oan dwaan te kinnen, fansels de baas wêze om sa gau mooglik mei it ûnderwiis oer ynterferinsjes te begjinnen. As der gebrûk makke waard fan goede opdrachten en learfoarmen (sjoch ek stelling 12), soe 'k net witte wêrom't de basisskoallebern al net ûnderwiis oer ynterferinsjes krije soenen. Salang't it Frysk lykwols net in better plak op 'e basisskoalle hat (sjoch FOAROF), sil it ûnderrjocht oer ynterferinsjes dêr (as 't al jûn wurdt) net folle seadden oan de dyk sette. Itselde jildt eins foar de ûnderbou fan it fuortset ûnderwiis. Foar de boppebou liket it better, sawol om redenen dy't net as dy't al mei de learlingen te krijen hawwe. Ik tink bygelyks oan 1. it tal beskikbere oeren foar Frysk; 2. de groepsgrutte (Frysk is ferplichte yn it basisûnderwiis en de basisfoarming, fakultatyf yn de boppebou); 3. de kennis en de feardichheden fan de dosint (it probleem fan de leararen dy't of gjin foech foar it fak Frysk hawwe - foar de basisfoarming 47 (!) persint (Ynspeksjerapport 1999: 58) - of it Frysk sels net iens (aktyf) machtich binne: likernôch de helte fan de basisskoalleleararen kin it Frysk net skriuwe (Breuker 1993: 87)); 4. de kennis en feardichheden fan de learling en, net as lêste, 5. har motivaasje foar it Frysk. Dat hiele pakket is foar de boppebou frijwat geunstiger as foar de learjierren dêrûnder.

STELLING 10

By yntern-Fryske fariaasje, lykas 'begjinne' - 'úteinsette', 'nestje' - 'nestke' en 'it is de baas om in foarbyld te jaan' - 'it is de baas en jou in foarbyld', moatte ek de foarmen dy't it measte lykje op it Nederlânsk, sjoen wurde as 'goed Frysk'. 'Stellingen' is dus net minder as 'stellings'.

Der bestiet yn de Fryske skriuwtaal en yn de normearre sprektaal in hieltiten sterker wurdende tendins om by fariaasje dy foarmen te kiezen dy't safier mooglik fan it Nederlânsk ôfstean. It giet dêrby net allinnich om it mijen fan 'suvere' ynterferinsjes, dus bygelyks *sop* foar *soep*, *oant* foar *tot*, (hy) *hopet* foar (hy) *hoopt* en *kom hjir ris* foar *kom ris hjir*, mar ek om foarmen dy't goed Frysk binne, dêr 'altiten' al yn thúsheard hawwe, alteast, dêr't net fan oantoand wurde kin dat se út it Nederlânsk wei oernommen binne. Ik ha dat ferskynsel *distansjearring yn ingere sin* neamd (Breuker 1993: 129-153). Ik jou in neffens my sprekkend foarbyld ta ferdúdliking. *Omrop Fryslân* (radio en tillevyzje) brûkt al jierrenlang **konsekwint** foar *begjinne* (it net hielendal synonyme) *úteinsette* (ik fetsje dat, oars as it Hânwurdboek, as ien wurd op), ek as dat der eins grammatikaal net op troch kin. Foarbylden: (?) *Der set in tentoanstelling oer Van Meegeren útein* of (*) *Bist in eigen saak úteinset* (Breuker 1997: 284). De omrop skouderet *begjinne*, nota bene in erfurd yn it Frysk. De reden? *Begjinne* liket (folle mear) op it Nederlânske *beginnen* as *úteinsette*. Sa'n kar, dy't faak mei ûnwissens of ûnkunde oan-geande de noarm fan it Frysk te krijen hawwe sil, makket dy taal folslein ûnnedich earder. Wêrom ivich en altiten *útstel* foar *foarstel*, *avensearje* foar *avenseare*, *twataligens* foar *twatalichheid*, *taalearmoed hâld ik net fan* foar *ik hâld net fan taalearmoed* en hûnderten oare foarbylden? Op sa'n wize funksjonearret taal net mear (primêr) as kommunikaasjemiddel, mar liket it in statussymboal te wurden, sa fan: sjochris hoe oars as it Frysk is as it Nederlânsk. Al de neamde foarmen hearre ta it Frysk. Foar deselden dy't it meast op it Nederlânsk lykje, jildt boppedat dat se faak ta it libbene taalgebrûk hearre (dêr't ik de sprektaal mei op it each ha) en boppedat foar de trochsneed taalbrûker makliker yn it ûnthâld sitte. Wa't syn taal mei sin brûkt, sil alle foarmen/foarms (op in stuit) nedich wêze.

STELLING 11

Ynterferinsjes (op leksikaal nivo) kinne ek in ferriking fan it Frysk wêze.

Ear't ik foarbylden jou dy't de stelling oannimlik meitsje moatte, is it mis-kien goed en merk op dat de iene ynterferinsje foar it taalgefoel slimmer liket te wêzen as de oare. As ik myn studinten freegje watfoar ynterferinsjes oft se sels yn har Frysk mijen, neame se yn 'e regel de mear strukturele, guon dy't de grammatika fan it Frysk oantaaste. Yn syn algemienens bin ik it dêr mei iens, al moat ik tagelyk sizze dat de iene leksikale ynterferinsje de oare

ek net is. Al brûk ik se beide net, *stier* foar *bolle* is foar my helte slimmer as *froeger* foar *earder* en syn sinonimen. Fansels sit oan sa'n oardiel in (sterk subjektive) kant, mar dêr is, leau 'k, net oan te ûntkommen.

In pear foarbylden dan fan leksikale ynterferinsjes dy't in ferriking fan it Frysk wêze kinne. It Frysk hat frijwat *ge-*wurden, dy't út it Nederlânsk wei oernommen binne. Dochs soe ik *gebradentsje*, *gedaan*, *gedoente*, *gegeven*, *gelegen*, *gemaak*, *geseten* en tsientallen oaren as *gewoan*, soms sels hast as ûnmisber besjen wolle (se steane ek allegearre sûnder kommentaar yn it Hânwurdboek). Se hawwe faak idioom yn it Frysk foarme. By in *geseten boer* kin ik my safolle wol yntinke as by in *rike*, *oansjenlike boer* (ik soe sels it troch de wurdboeken sanksjonearre 'oansjenlik' net gau brûke: dat is foar my klearebare Nederlânsk), by *gefoel* mear as *fieling*.

No soe men sizze kinne dat de krekt neamde wurden histoarysk sjoen dan wol út it Nederlânsk wei komme, mar hjoeddedei as Frysk oanfield wurde (it opnimmen yn it Hânwurdboek wiist dêr al op). Foar guon jildt dat ek, foar oaren net. Der is neat op tsjin dat de taalbrûkers ûngelikens oer bepaalde/beskate taalfoarmen tinke (al binne der fansels wol grinzen oan!). Wy hawwe sjoen dat de AFUK in oar *ge-*wurd ôfwiist, wylst Dam it (yn de troch him brûkte kontekst) krekt brûke wol. It is net in swart-wyt kwestje. Ta stipe fan Dam moat ik derop wize dat der sitewaasjes binne dat *gebeure* al, mar *barre* minder passend is. As ien (hiel) dúdlik meitsje wol dat er syn nocht hat, kin er sizze: *En no is it gebeurd!*, mar beslist net: *En no is it bard!* Fansels hat it Frysk ek *En no is it dien!/ út!*, mar dat feroaret neat oan de wearde fan *gebeure*, dat yn dit ferbân in sterk emosjonele lading hat. Oan 'e oare kant kin ik my ek sitewaasjes yntinke dat *barre* keazen wurdt, bygelyks yn in ferheven styl (bibeloersetting). Faak is de omgong mei de noarm frijwat krampachtich. It Hânwurdboek hat wol *gedachtegong*, mar *gedachte* ûntbrekt. Wol wer tastien binne *gedachten*, *gedachtnis(se)* en *gedachtich*.

In foarbyld fan in twadde skift wurden. As der *gefoel*, affeksje mei an-neks is, lient de iene taal hiel maklik fan de oare (Weinreich 1970⁷). Foar it Nederlânsk-Frysk kin men bygelyks tinke oan *smeare* (yn *him smeare*), *smearlap* (tink oan *De smearlappen* fan Anne Wadman), *opdonderje*, *bliksem(s)*, *rotsak* (*sak* stiet (noch?) net yn it Hânwurdboek), *dogeniet* ensa-fuorthinne. Pratend oer *smearlap*: it seksueel misbrûken fan bern is hjoeddedei gauris yn it nijs. *Omrop Fryslân* hat it dan oer *ûntucht plegen* en *ûntuchtpleger*. Dat no binne foar my ynterferinsjes: by ús waard earder (en no noch) op it doarp praat fan *smearlapperij* of *mei bern knoeie*. Soe *OF* dy wurden as ûnfrysk oanfiele of se net kenne?

De grins tusken wat kin en wat net kin, is no faak hiel absolút en min te ferdigenjen. Wêrom wol sokken as *baby*, *bepaald*, *beurt*, *dik*, *dreune*, *drukke*, *echt*, *fout* en hûnderten oare (by guon) ‘fertochte’ foarmen, dy’t allegearre sûnder kommentaar yn it Hânwurdboek steane en foar in part al troch Waling Dykstra yn syn *Friesch Woordenboek I-IV* (1900-1911) as goed Frysk opnommen binne en bergen oaren net, wylst dy ek ‘hiel gewoan’ binne: *achter*, *beskút*, *gesprek* (mei as stilistyske fariant *petear*, oars ek in lienwurd!), *heilich* (*heiling* makket net ien beswier tsjin), *leuk* (betink ris wat konteksten dat *leuk* passend is, mar *aardich* perfoarst net), *links* (Grien Links is mei rjocht de Fryske namme fan de politike partij), *natuerlik* (as ynterjeksje, it eigenskipswurd ‘mei’ wol), *noait* ensafuorthinne? Allinnich omdat se net yn it Hânwurdboek steane? Dan wurdt men wol hiel ôfhinklik fan ien boarne. It soe winst wêze om ek op jins eigen taalgefoel ôfgean te doaren. In wat liniger noarm is net in bedriging, mar in ferriking foar it Frysk.

STELLING 12

It ûnderwiis oer ynterferinsjes moat útgean fan boartlike, aktivearjende, oansprekkende, oan de realiteit ûntliende en yn de (nije) eksamenprogramma's passende opdrachten en wurkfoarmen. Flotwei Frysk foldocht dêr fierstente min oan.

Yn stelling 1 haw ik oanjûn wat neffens my de kearn fan it ûnderwiis yn it Frysk is: it brûken fan dy taal. Dat hâldt yn dat it ûnderwiis oer ynterferinsjes dêrby oanslute moat (sjoch ek stelling 2). Wa't dat docht, sil 'fansels' útkomme op oan de realiteit ûntliende en yn de nije eksamenprogramma's passende opdrachten en wurkfoarmen. As wy sjogge nei bygelyks de eksamenprogramma's foar Frysk I en II foar de boppebou, dan liene de ûnderdielen 'skriuwdossier', 'lêsdossier', 'profylwurkstik' en 'mûnlinge taalfeardigens' har skoan foar ûnderrjocht oer ynterferinsjes. Se biede in grut ferskaat oan taalgebrûkssitewaasjes. Ik jou in inkelde konkretisearring.

It ûnderdiel mûnlinge taalfeardigens (Frysk II) bestiet út in 'foardracht mei fragen nei', in 'diskusje' of in kombinaasje dêrfan. Der binne praters en harkers yn sokke kommunikative sitewaasjes. Dat jout alderhanne mooglikheden om 'wat' oan ynterferinsjes te dwaan. Hoe sit it bygelyks mei it Frysk fan de praters? Tinke se om ynterferinsjes yn har Frysk? Yn hoefier en op hokker punten hawwe se har Frysk (foar de gelegenheid) oanpast? Wat

binne neffens har al en wat net ‘natuerlike’ foarmen? Is der ferskil yn ‘gevens’ yn it taalgebrûk fan de eigentlike foardracht en fan de diskusje dêroer? Hoe reagearje de harkers op it taalgebrûk fan de praters?

It skriuwdoossier (Frysk I) moat neffens it eksamenprogramma leafst safolle mooglik ferskillende tekstsoarten befetsje. Ek al hat it Frysk net in rike skriuwtadysje, learaar en learling moatte sûnder al tefolle muoite oan dy eask foldwaan kinne. Ik neam de ûnderdielen boadskipbriefke, siikmelding, e-mailsje, brief (ferskate soarten), ynstjoerd stik, bydrage oan skoalkrant/klupblêd, opstel (wer yn soarten), artikel(-tsje), wurkstik ensafuorthinne. De fariaasje kin him bygelyks sitte yn koart-lang, ynformeel-formeel, persoanlik-saaklik/algemien. Myn studinten hawwe nocht oan soksoarte opdrachten (ik leau net dat learlingen yn ‘e boppebou foar wat de behearsking fan it Frysk oangiet minder mooglikheden hawwe as universitêre studinten).

Al de neamde foarbylden freegje in aktive hâlding fan de learling: hy moat sels teksten meitsje of taal fan kollega-learlingen beoardielje. Se litte boppedat sjen dat dwaande wêzen mei it Frysk in serieuze saak is: ek it Frysk kin yn ûnderskate sitewaasjes brûkt wurde (al kostet dat mear muoite as yn it Nederlânsk). Dat wol net sizze dat der gjin romte wêze moat foar mear boartlike wurkfoarmen en opdrachten. It is hiel goed om neist de neamde opdrachten (of yn alle gefal soksoarte) ek yn it Frysk cartoons, tekenferhaaltsjes of sjongteksten te meitsjen of om, yn neifolging fan *Omrop Fryslân* (1991-1992), it spultsje ‘geef Frysk prate’ te hâlden. Dat is foar praters en harkers hiel learsum! Soksoarte opdrachten ferheegje de motivaasje en se dogge in berop op de taalkreativiteit. Boppedat kin maklik in diskusje ûntstean oer wat no eins ‘geef’ Frysk is, oer it nut dêrfan ensafuorthinne.

Ynterferinsje-ûnderwiis ynpast yn taalgebrûk hat noch in oantal foardielen. Ofhinklik fan it ferlet kin men al of net yngean op de ynterferinsjeproblematyk. It moat yn alle gefal net sa wêze dat it ûnderdiel yn alle lessen oan ‘e oarder komt, sa’t Hiemstra yn syn didaktyk foar AFUK-lesjouters ha wol (Hiemstra 1984: 84-85). Noch ôfsjoen fan de troch him keazen tradisjonele wurkfoarmen, dy’t te fergelykjen binne mei dy yn *Flotwei Frysk* (sjoch hjirnei), it leit der dan fierstente folle boppe-op. Dat is al gau ferfelend en it leareffekt liket my foar de measte learlingen net al te grut ta.

Dêrmei kom ik by *Flotwei Frysk*. Omdat it op dit stuit, lykas sein, de ienichste nije metoade Frysk foar (de ûnderbou fan) it fuortset ûnderwiis is, wol ik dêr koart op yngean. De haadstikken 9, 10 en 11 behannelje de ynterferinsjeproblematyk. De opdrachten binne op in inkelde útsûndering nei net

rjochte op taalgebrûkssitewaasjes en se hawwe stik foar stik in sterk kognityf karakter. Yn fierwei de measte gefallen moatte de learlingen út in goed en in ferkeard foarbyld it earste helje of se moatte út it Nederlânsk wei oersetten en dan de ynterferinsjes dy't dêrby op 'e loer lizze, fansels nije. It gehiel hat boppedat in sterk tafallich karakter. Oan 'e ein fan haadstik 11 stiet in byinoar socht listje mei 'ynterferinsjes'. Guon binne dat hielendal net, mar binne as yntegraasje te beskôgjen, bygelyks *baby*, oaren op syn minst twivelich, bygelyks *links*, dat de auteurs yn de tekst by de opdracht nota bene sels brûke, of ûndúdlik, bygelyks *leven* of *opstean*, dy't ek geef Frysk wêze kinne. Mar dêr noch fan ôfsjoen: sa'n oersjochje stekt de learling net folle fan op.

STELLING 13

It ûnderwiis hat ferlet fan in sa folslein mooglik (beriddenearre en systematisearre) oersjoch fan ynterferinsjes, dat tsjinnet as neislachwurk.

In oersjoch sa't my dat foar de geast stiet, is der net. *Foar de taalspegel; koart oersjoch fan Hollânske ynslûpsels yn it Frysk* (Breuker e.o. 1984; 1992²) komt dêr noch it tichtste by, mar it jout foar myn doel te min. Ek de wurdboeken foldogge op dit punt net: se befetsje ommers no krekt gjin ynterferinsjes. Myn oersjoch hat mei wurdboek en grammatika mienskiplik dat it net is om (út de holle) te learen, mar om te rieplachtsjen. As de learling mei in mear teoretyske of, wat faker foarkomme sil, in hiel praktyske fraach oer ynterferinsjes sit, dan moat er (yn prinsipe) it antwurd yn 'myn' neislachwurk fine kinne. Ik soe my ien en oar globaal sa yntinke kinne:

- a. it 'ynterferinsjeboek' moat ynsjoch jaan yn de ynterferinsjeproblematyk. Dêrby wurdt it Frysk yn alle gefal yn in sosjolingwistysk ramt set. De relaasje mei it Nederlânsk komt fansels oan 'e oarder. It hoecht allegearre net ferskuorrende swier oanset te wurden, mar de learling heart de ynterferinsjeproblematyk 'pleatse' te kinnen. Yn dat ferbân is fergelyking mei oare taalsitewaasjes ek net wei: wat is algemien en wat is bysûnder foar it Frysk?;
- b. it is oangeande konkrete ynterferinsjegefallen sa folslein mooglik. By leksikale ynterferinsjes hâldt dat dus it opneamen fan safolle mooglik gefallen yn, by ynterferinsjes yn de fonology, morfology en de syntaksis giet it (primêr) om de ferskillende skiften dêrbinnen. Hielendal folslein is

- fansels ûnmooglik: der ûntkomme jin gefallen, mar boppedat is lang net altiten dúdlik wat in ynterferinsje is (sjoch ek punt d.);
- c. it is optimaal tagonklik. Dat betsjut dat de konkrete ynterferinsjegefallen oardere binne neffens type (leksikaal, fonologysk ensafuorthinne) en de leksikale ynterferinsjes ek nochris neffens it alfabet. De lêsten hawwe in yngong op de ynterferearre én op de geef-Fryske foarm, de learling kin dus yn de alfabetyske oersjoggen sawol *kaai* as *sleutel* fine. De learling hat ek ferlet fan oardering op de geef-Fryske foarm omdat er troch in tanimmende ûnwissens en ûnkunde oangeande it Frysk lang net altiten mear wit wat dy is. In foarbyld: hy wol it wurd *gewoan* brûke, mar hy is der net wis fan oft dat geef Frysk is. As er dat yn de oanbelangjende list opsiket en it stiet der **net** yn, dan mei er oannimme dat it ‘goed’ is. Jout de list sa’n wurd al, dan hat er tagelyk de ynterferinsje by de hân, bygelyks *mûtse* - *mutts*, *kjeld* - *kâlde*;
- d. it boek moat in fleksibele noarm jaan, sa yn ‘e geast fan de stellingen 6, 10 en 11.

Dit liket miskien allegearre wat tefolle, mar dat is it neffens my net. De ynterferinsjeproblematyk is tige kompleks en moat dêrneffens oanpakt wurde. Boppedat is myn boek perfoarst net bedoeld as learmiddel, it is ommers in neislachwurk: de learling kin it neffens eigen ferlet brûke. Om dy reden befettet it ek gjin oefeningen: dy krijt de learling yn taalgebrûkssitewaasjes!

Rijksuniversiteit Groningen
Frysk Ynstitút

LITERATUERLIST

- Århammar 1998 Århammar, Nils. 'Gesteuerte und ungesteuerte Modernisierung des Nordfriesischen: Wortschatzausbau und Reduktion sprachlicher Redundanzen.' Yn: Gunter Spieß (útj.). *Modernisierung des Wortschatzes europäischer Regional- und Minderheitensprachen*. Gunter Narr Verlag, Tübingen, s. 1-17.
- Bangma e.o 1995 Bangma, Jelle e.o. *Flotwei Frysk; metoade Frysk yn 'e basisfoarming*. AFUK/Wolters Noordhoff, Ljouwert/Grins.
- Breuker 1979 Breuker, Pieter. 'De takomst fan it Frysk: standerdisearje of fierder forhollânskje?' Yn: Nils Århammar en Teake Hoekema (útj.). *Scripta Frisica; tinkbondel foar Arne Spenter 1926-1977* [= *Us Wurk*, jrg. 28 (1979)], s. 51-64.
- Breuker 1989 Breuker, Pieter. 'Taalideology, taalnoarm en taalsimplisme I'. Yn: *Us Wurk; tydskrift foar frisistyk*, jrg. 38 (1989), s. 65-94.
- Breuker 1990 Breuker, Pieter. 'Taalideology, taalnoarm en taalsimplisme II'. Yn: *Us Wurk; tydskrift foar frisistyk*, jrg. 39 (1990), s. 105-143.
- Breuker 1993 Breuker, Pieter. *Noarmaspekten fan it hjoed-deiske Frysk*. Diss. RuG. FFYRUG, Grins.
- Breuker 1997 Breuker, Pieter. 'Recente invloeden van het Nederlands op het Fries'. Yn: Ph.H. Breuker en A. Janse (red.). *Negen eeuwen Friesland - Holland; geschiedenis van een haat - liefde-verhouding*. Fryske Akademy/Walburg Pers, Leeuwarden/Zutphen, s. 279-285.
- Breuker e.o 1984 (1992²) Breuker, Pieter e.o. *Foar de taalspegel; koart oersjoch fan Hollânske ynslûpsels yn it Frysk*. AFUK, Ljouwert.
- Dijkstra 1900-1911 Dijkstra, Waling. *Friesch Woordenboek I-IV*. Meijer en Schaafsma, Leeuwarden (2de prin-

- tinge 1971, S. Emmering/De Tille, Amsterdam/Leeuwarden).
- Dykstra 1994 Dykstra, Anne. 'Nijsfrysk; oer taal en ynhâld fan 'e radionijsútstjoerings fan Omrop Fryslân'. Yn: *It Beaken; tydskrift fan de Fryske Akademy*, jrg. 56 (1994), s. 253-280.
- Eisma 1989 (1998⁵) Eisma, Dick. *Tiidwurden*. AFUK, Ljouwert.
- Gorter e.o. 1984 Gorter, Durk e.o. *Taal yn Fryslân; ûndersyk nei taalgedrach en taalhôlding*. Fryske Akademy, Ljouwert.
- Gorter en Jonkman 1995 Gorter, Durk en R. Jonkman. *Taal yn Fryslân op 'e nij besjoen*. Fryske Akademy, Ljouwert.
- De Haan 1996 Haan, Germen J. de. 'Over de (in-)stabiliteit van het Fries'. Yn: *Nederlandse taalkunde*, jrg. 1 (1996), s. 306-319.
- De Haan 1997 Haan, Germen J. de. 'Contact-induced changes in modern West Frisian'. Yn: *Us Wurk; tydskrift foar frisistyk*, jrg. 46 (1997) [dedicated to Bo Sjölin], s. 61-76.
- Hânwurdboek 1984-1985 Zantema, Jacobus W. (1984). *Frysk Wurdboek; Frysk-Nederlânsk*. Osinga Uitgeverij, Leeuwarden/Ljouwert. Visser, Willem (1985). *Frysk Wurdboek; Nederlânsk-Frysk*. Osinga Uitgeverij, Leeuwarden/Ljouwert.
- Hiemstra 1984 Hiemstra, Sytze T. *Lesjaan; leargong foar it didaktysk foech fan de Afûk*. AFUK, Ljouwert.
- Ynspeksjerapport 1999 Inspectie van het Onderwijs. *Fries in de basisvorming; evaluatie van de eerste vijf jaar*. Utrecht.
- Jansma 1994 Jansma, Lammert G. 'Jongerein yn Fryslân en it Frysk'. Yn: Ph.H. Breuker e.o. (red.). *Wat oars as mei in echte taal; Fryske stúdzjes ta gelegenheid fan it ôfskie fan prof. dr. A. Feitsma as heechlearaar Fryske Taal en Letterkunde*. Fryske Akademy, Ljouwert, s. 128-139.
- Jelsma en Riemersma 1987 Jelsma, Gjalt en A. Riemersma. *Skroei; bondel oarspronklike jongereinferhalen*. AFUK, Ljouwert.
- De Jong 1976 Jong, Eelke S. de. *Swart op wyt; hwat de steaten seine fan it Staveringsfoarstel (gearkomste 28 april 1976)*. Provinsiale Foarljoch-

- tingstsjinst/ Provinsiale Kommissje bifoarde-
ring Frysk taelgebrûk. S.p. [Ljouwert].
- Van der Meer 1999 Meer, Gerbrich van der. *Wurkplan Frysk*. Grins [ûndersyksopdracht learare-oplieding Frysk RuG].
- Nelde 1995 Nelde, Peter e.o. (red.) *Euromosaic; the production and reproduction of the minority language groups in the European Union*. European Commission, Brussels.
- Pietersen 1969 Pietersen, Lieuwe. *De Friezen en hun taal; een onderzoek naar de lees- en spreekgewoonten in Friesland en naar de houding ten aanzien van het Fries*. Laverman, Drachten.
- Popkema 1998 Popkema, Jan. *Frysk; foarljochtingsbrosjuere hafû/twû*. SLO, Enschede.
- Weinreich 1970⁷ Weinreich, Uriel. *Languages in contact; findings and problems*. Mouton, The Hague/ Paris.